

NDZAWULO YA DYONDZO YA LE GAUTENG

XITIFIKHEYITI XA XIKAMBELO XA LE HENHLA

**XITSONGA XA RIRIMI RO SUNGULA
NHLAWULO WA LE HENHLA
(Papila ro Sungula)**

**NKARHI: Tiawara timbirhi na hafu 2½
TIMAKISI: 100**

SWITSUNDZUXO:

- Phepha leri ri avanyisiwile hi swiyenge swinharhu: A, B na C.
  - Hlamula swivutiso swa swiyenge hinkwaswo handle ko hlawula.
  - Hlaya swivutiso u swi twisisa u nga si hlamula.
  - Tirhisa Xitsonga lexi amukelekaka eku hlamuleni swivutiso.
-
-

XIYENGE XA A

XIVUTISO XA 1

Hlaya ndzimana leyi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka yona:

Sejeni Mbambu utwile a tsaka ku tsundzuxiwa ni ku nkhenywa eka ntirho lowu. A swi n'wi lahlekelangi emiehleketweni leswaku u rhetile tani hi nhlampfi emilon'weni ya tingwenya ku kota ku funungula mbita ya manyala layo chavisa eHlanganani. U chochoverile endzeni ka mitwa ni rihlohlongya, a khokhovela ehansi ka marhavi layo oma ya mirhi ku kota ku ya fikelela khele ra vanwi va ngati ya vanhu van'wana. Katla ra yena ra ximatsi ri hisiwile hi kulu ra xibalesa lexi a xi kongome ku n'wi heleketa eka swikwembu swa ka vona. Movha lowu a a wu tirhisa loko a ri karhi a lavisisa mhaka ya vugevenga lebyi wu ntshunxiwile swikurufu swa mavhilwa leswaku wu hundzuka sirha ra yena; kambe Xikwembu xi yime exikarhi ka yena na meno ya vuxungu bya rifu. Loko a ya helela hi ku heta ndzavisiso lowu vutomi bya yena a byi nembelele ka ntlhanu eriwani ra ntima ra ku getsela ka meno. A a pone ri ahlamile naswona a a ngata swi rivala hi ku olova.

“U tekile vutomi bya wena eka nkarhi wolowo,” ku yisa Mathebula emahlweni, “u byi nyiketele ku ntshunxeka ka timbilu ta vanhu va tiko ra ka hina. U tekile xiviri xa wena u xi veka etlhelo leswaku misava hinkwayo yi ta kuma ngati leyintshwa hikokwalaho ka wena. U tinyiketile ku dlawa, u dlawela ku fayiwa ka makhumbi ya vukhumbi bya ku chava ka vanhu. U yimile u ku dzi, exikarhi ka langavi lerikulu u lwa na ku timela ndzilo lowu a wu sunguriwile hi makhema lawa a ya lava ku oxa nyama ni ku katinga swivindzi swa hina hinkwerhu. U lotile sawula ra wena u lwa nyimpi u ri karhi u heleketiwa hi ndzhuti wa wena ntsena. Hi ta ka hi nga ku nkhenywa hi ku hi tshembe yini xana?”

Leswi swi tsundzuxile Mbambu siku leri a nga kombeteriwa hi xibalesa exikarhi ka mahlo. Siku rero a a swi vona leswaku a a ve a nghene hi nenge wun'we esirheni hikuva mahlo lawa a ya ri endzhaku ka xibalesa lexi a ra ri yo tshwuka juuu, mahlo lawa a ya tsakela ku vona ngati ya ku hambana ka nyama na moya. Wanuna loyi a a khome xibalesa lexi a a tiviwa hi vito ra Zorro, naswona nongonoko wa masirha lawa a ya ceriwile hikokwalaho ka mintirho ya yena ya vujabulosi a wu ta heta masiku wa ha ya hlaya. A a swi kota ku tirhisa xibalesa lexi a a xi manye exibakeleni xa yena naswona a a ngase tshama a kanakana ku xi tirhisa. Leswi hi swona swi endleke leswaku Mbambu a sungula ku khongela xikhongelo xo koma lexi a a ehleketa leswaku xi nga va xo hetisela evuton'wini bya yena. Eka xikhongelo lexi a a kombela ku amukeriwa evokweni ra xinene ra Xikwembu.

Tani hi laha hi swi tivaka ha kona, Xikwembu xi rhandza no seketela vana va xona Mbambu u kumile matimba yo bakanya xibalesa xi ya wela ekule. Ha vambirhi va kwetlembetanile ku ya rhwalela xibalesa. Nkateko wu werile Mbambu, kutani a ba Zorro hi tsolo emombyeni a titivala. Mbambu u pfukile a teka xibalesa hi ku hatlisa a kombetela Zorro. Swi n'wi tekerile nkarhi lowo leha ku vona leswaku Zorro a a nga tshukunyuki. U humesile tinsimbhi leti a ti khonetile enyongeni a boha mavoko ya xiyisa lexi a ri karhi a xi hlayela mfanelo ta xona.

(Yi huma eka "Ndzi ta n'wi kuma" hi W.R. Chauke, DE JAGER HAUM)

- 1.1 Xana Sejeni Mbambu a tirha ntirho muni? (1)
- 1.2 Vula vito ra ndhawu leyi a tirha eka yona. (1)
- 1.3 Hlamusela leswaku hikokwalaho ka yini a nkhensiwa. (2)
- 1.4 Boxa timhangu timbirhi leti Sejeni Mbambu a poneke eka tona. (4)
- 1.5 Incini lexi Zorro a dumile ha xona? (2)
- 1.6 Hlamula HI SWONA kumbe A HI SWONA, kutani u seketela nhlamulo ya wena:
  - 1.6.1 Sejeni Mbambu u ponile ku dyiwa hi tingwenya. (2)
  - 1.6.2 Mathebula a sola mintirho ya Sejeni Mbambu. (2)
  - 1.6.3 Zorro a tirha na Sejeni Mbambu. (2)
  - 1.6.4 Sejeni Mbambu a tshemba eka Xikwembu. (2)
- 1.7 Nyika tnhlamuselo ta swivulwa leswi:
  - 1.7.1 Vanwi va ngati ya vanhu van'wana. (2)
  - 1.7.2 A a pone ri ahlamile. (2)
  - 1.7.3 Ku getsela ka meno. (2)

- 1.8 Kuma rito leri vulaka xin'wana ni xin'wana xa leswi landzelaka endzimeni leyi nga laha henhla:
- 1.8.1 Ku hundza ehansi ka nchumu u korhamile. (1)
  - 1.8.2 Swigevenga leswikulu. (1)
  - 1.8.3 Ku tsandzeka ku teka xiboho. (1)
  - 1.8.4 Leswi kanetanaka ni mintirho ya Xikwembu. (1)
  - 1.8.5 Ku tshwuka swinene. (1)
- 1.9 Nyika ndzimana leyi nhlokomhaka leyi yi faneleka. (1)

TIMAKISI HINKWATO TA XIYENGE XA A: [30]

XIYENGE XA B

XIVUTISO XA 2

Komisa (katsakanya) ndzimana leyi yi va kwalomu ka marito ya 60. U nga onhi mongo wa yona:

Kokwana Xingangi a a ri xikhumukani hikuva a a ri ni silaha ya ndhuma swinene. Ebucharini yakwe nyama yihi ni yili leyi dyiwaka hi munhu a yi tshama yi lo ntlwi! Kambe leyi a yi tshama yi ri kona a yi ri ya homu hikuva vanhu va switandi swa buloko A a va yi tsakela ku tlula mpimo. Hikokwalaho ko rhandza ku hlayisa tikhasimendhe ta yena, kokwana Xingangi a a lwa hi matimba leswaku nyama yi tshama yi ri matutu.

Tihomu leti a a ti tlhava a ku tele leto xava eka vanhu hikuva tona a ti xaveka. Leswi kokwana a a ri munhu wa ririmi ro tsokombela a swi nga n'wi nonoheli ku bukuta hambu dya va dyihavi kumbe dyithokazi hi swimalana swo ka swi nga tivikani. Nkarhi wun'wana a swi endleka leswaku vanhu va cela enkele va nghena. Kwalaho ke a swi boha leswaku mukhalabya a khoma swi tya a ku gingiri ni matshanga ya vanhu ku va khongotela leswaku va n'wi xavisela. Loko swi bihile a a pambula kwale tshangeni rakwe hikuva na yena a a pfallerile.

(Yi huma eka "Xihluke xa Xitsonga" hi G.S. Mayevu)

TIMAKISI HINKWATO TA XIYENGE XA B: [10]

XIYENGE XA C

XIVUTISO XA 3

Hlaya ndzimana leyi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso swa xiyenge lexi.

Kunene vakhale va vurisile loko va ku: "N'hwari-mbirhi a yi oxeki, yin'we yi ta tshwa nkanga, yin'we yi ta bola marhumbu." Deyisa a nga si tshama a nghena xikolo endzhawini ya le kule ni le kaya. Malume wa yena u n'wi rhumerile exikolweni xa le henhla xa Duvula Mahunsi leswaku a ya hetisa tidyondzo ta metiriki. Ku vula ntiyiso jaha leri a ri ri mpohlo hakunene. Vanhwanyana a vo tumbana kunene loko va tshika va hlanga na yena endleleni. Loko a ha ku fika exikolweni lexi a nga ri na mhaka na vona vanhwanyana, a tidyela buku n'wana Makuhani. Vafana lavatsongo a va hamba va n'wisala endzhaku na swibukwana hambi swi nga tsaleriwanga nchumu leswaku na vona va vonaka tani hi swihesi swa tibuku.

Sathani na n'wina mi xi tivaka, a xi famba-fambeli kule na Vamunene. Xi vuyile xi endzela Deyisa. Vanhwanyana va sungula ku n'wi hlanganisa nhloko, a nga ha tivi lexi a nga xi endlaka. O tshamela ku swikuta wonge i mbyana yi hungelaka tinhongana etindleveni. Vunandzi bya swa misava byi n'wi koka rinoko. Tibuku thya! Xikolo xi ngheniwa hi xikweleti. Whii-whii-whii, nenge a wa ha vekwi exikolweni. Lava tshameke va hlangana na swona, va vula leswaku u xavisa vuputsu hala ka N'wa-Dasiwhayi. Swiambalo leswia swi ambala ku hava na vhengele na rin'we leri swi xavisaka laha Afrika Dzonga.

Malume wa yena o fa hi ku rhumela mali ya xikolo kasi ntukulu va xambirile. Kute loko n'hweti ya Hukuri yi hela, Deyisa a kongoma ekaya. Malume wa yena u hlamarisiwile hi swiambalo swo durha leswi a swi ambale hi Deyisa. U n'wi vutisile lomu a swi kumeke kona. Yena u vurile leswaku u swi nyikiwile hi thicara Carter, loyi a huma eAmerika. U n'wi nyikile swiambalo leswi hikuva a swi nga ha n'wi ringani.

Malume wa yena u swi vonile leswaku ntukulu wa yena u n'wi mamisa tintiho. Kutani a vula leswaku hambi wo famba enkoveni lurdza ri ta vonaka. A ku helanga nkarhi wo leha timhaka ti nga humelanga erivaleni. Mbuyelo wa machudeni ya giredi 12 wu hangalasiwile eka maphepha-hungu hi N'wendzambahala. Vito ra Makuha-swihlovo a ri tsariwile hi inki yo basa ephepheni ro basa.

3.1. "Ku tidyela buku" i xivulavulelo lexi vulaka ku tshama u ri karhi u hlaya tibuku. Wena tirhisa swivulavulelo leswi landzelaka eswivulweni ku kombisa matirhisele ya swona ya masiku hinkwawo.

3.1.1 ku pfuka hi mabawuti.

3.1.2 ku va ni gome.

3.1.3 ku dya nenge.

2 x 3 (6)

3.2 Swivuriso hi leswi ni tinhlamuselo ta swona. Wena hlamusela leswaku a wu ta swi tirhisa loko swi te yini.

3.2.1 Nhonga ya le kule a yi dlayi nyoka.
- Xaka ra le kule ri nge ku pfuni sikwini ra ku karhateka.

3.2.2 Homu yo famba hi ndlela a yi hetu nsimu.
- Muhundzi a nga hetu swakudya. 2 x 2 (4)

XIVUTISO XA 4

4.1 Rito "machudeni" ri ni xirhangi **ma-**. Wena kombisa swirhangi swa marito lama landzelaka u tlhela u vumba xivulwa hi rito rin'wana ni rin'wana ra wona:

4.1.1 Tibuku.

4.1.2 Makuhani.

4.1.3 Swiambalo. 2 x 3 (6)

4.2 Eka xivulwa lexi "Deyisa a nga si tshama a nghena xikolo endzhawini ya le kule ni le kaya", **tshama** i riendli ro kayivela. Wena tirhisa maendli yo kayivela lama landzelaka eswivulweni leswinene:

4.2.1 -kondza

4.2.2 -tshuka

4.2.3 - tshika 1 x 3 (3)

4.3 "Yena" i risivinene. Tirhisa masivi lama landzelaka eswivulweni leswinene:

4.3.1 Lavayani.

4.3.2 Toxe. 2 x 2 (4)

XIVUTISO XA 5

5.1 Rito "swibukwana" i ntsongahato wa riviti **tibuku**. Wena vumba ntsongahato wa marito lama u tlhela u tirhisa ntsongahato lowu u wu vumbeke exivulweni xin'we-xin'we lexinene.

5.1.1 Vafana

5.1.2 Ntukulu

5.1.3 Timhaka 2 x 3 (6)

5.2 “Hikuva” i rihlanganisi leri tirhisiweke ku hlanganisa swivulwa swimbirhi endzimeni. Wena tirhisa mahlanganisi lama landzelaka eswivulweni leswi u tivumbeleke swona:

5.2.1 Leswaku.

5.2.2 Hikokwalaho.

5.2.3 Kasi

5.2.4 Loko 4 x 1 (4)

XIVUTISO XA 6

6.1 Xivulwa lexi “Malume wa yena u swi vonile leswaku ntukulu wa yena u n’wi mamisa tintiho”, xi le ka mpfumelo enkarhini lowu nga hundza wa hlayelo ra kombiso.

6.1.1 Tsala xivulwa lexi eka nandzulo.

6.1.2 Tlhela u xi tsala eka nkarhi lowu taka.

6.1.3 Xi tsali nakambe eka nkarhi wa sweswi. 1 x 3 (3)

6.2 Hlamusela leswi marito lama khwatihatiweke ya vulaka swona ku ya hi leswi ya tirhisiweke xiswona eswivulweni leswi landzelaka:

6.2.1 Ndzi ta n’wi kukurisa rivala hi ta kota ku hatla hi famba.

6.2.2 Vutlhari va n’wi kukurisa rivala hikuva u bile Khensani. 2 x 2 (4)

XIVUTISO XA 7

Ndzimana leyi nga laha hansi yi ni swihoxo swo tala swa ririmi. Tsala ndzimana leyi hi vuntshwa, u ri karhi u lulamisa swihoxo swa kona:

Sweswi ndi vulavula hi asayimente yha mina le yi nga pitori hikusa lesi a ndzi tshala sona a si ndi olovhela ngomfu tani hilesi va nga lo swi thya thya thya, eka buku leyi hakunene ku va munhu a ri ni mungana o fana na wena, i nkateko basani (20)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: [60]

TIMAKISI HINKWATO: 100